

SINT-ANTONIUSPROCESSIE IN GENT (VÓÓR 1540)

‘Sterke Mudeneers’ en ‘quade Baveneers’ vechten om de houten kop van de heilige

Marcus van Vaernewyck

Inleiding

Sint-Antonius ‘met het varkentje’ was, na de heilige Maagd Maria, de meest populaire heilige in onze streken. Dat betekende tijdens de middeleeuwen dat er processies (religieuze optochten) ingericht werden om gunsten af te smeken. Die konden wel eens ontaarden, sommige liepen zelfs steevast uit de hand. Heel bekend in dat opzicht is de processie naar Sint-Lievens-Houtem ingericht door broederschappen verbonden met de Gentse Sint-Baafsabdij. Die bekendheid, zeg maar slechte faam, heeft het evenement te danken aan een politiek tintje: bij de terugkeer in 1453 van de niet zo vrome (en niet al te nuchtere) processiegangers kon een volksopstand tegen Karel de Stoute slechts op het nippertje vermeden worden. De buitensporigheden waarmee het evenement jaarlijks gepaard ging, werden wellicht vooral daarom door kroniekschrijvers dik in de verf gezet. Latere geschiedschrijvers namen die verhalen gretig over.

Zo goed als onbekend is de volkomen analoge Sint-Amelbergaprocessie naar Temse van de Sint-Pietersabdij (Devriese, 2017). Eveneens in de schaduw bleef de Sint-Antoniusprocessie. Deze laatste was geen Gents evenement, maar een optocht geleid door paters antonieten, die vanuit hun klooster in Belle, nu in Frans-Vlaanderen, het graafschap jaarlijks doortrok en onder andere Gent aandeed. Wat zich daarbij afspeelde, tart de hedendaagse verbeelding. Dergelijke uitingen van middeleeuwse religieuze beleving, volksdevotie, kunnen we ons nauwelijks nog voorstellen.

De zestiende-eeuwse Gentse kroniekschrijver Marcus van Vaernewyck (1518-1569) gaf ons een uniek inkijsje in dat - in onze ogen - zonderling evenement dat de Sint-Antoniusprocessie was. We mogen hem dankbaar zijn dat hij, in tegenstelling tot zijn schrijvende collega's, oog had voor gewone mensen. Dat deed hij met mondjesmaat in zijn kroniek 'Spieghel vander Nederlandscher Oudheyd' (1568), met allerlei toen algemeen aanvaarde mythes, de ene nog fantastischer dan de andere. Maar zijn relaas van de godsdienstige troebelen in de jaren 1560 'Van die beroerlicke Tyden...' (1566-1568) zit boordevol details die elders onmogelijk te vinden zijn, en al helemaal niet in de officiële verslagen. Alle verhoudingen in acht genomen, mogen we hem aanzien als de schrijvende evenknie van Pieter Breughel de Oude. Dat zal blijken uit wat volgt. De letterlijke citaten staan in originele schrijfwijze tussen aanhalingstekens aangegeven, met enkele verduidelijkingen tussen haakjes.

'Simpel vraukins... bewijsende dees beelde zeer groote eere'

Van Vaernewyck geeft een vermoedelijk waarheidsgetrouwe beschrijving van 'den ommeganck van St. Anthonis, welcx figure (afbeelding) men van Belle in West-Vlaenderen (nu Bailleul, Dépt. Nord, Fr.) , alle jare te Ghendt plach te brijnghen ende in ander quartieren van Vlaenderen plach omme te draghen, daer zij groot gewin an deden'. Het is duidelijk dat de nochtans verdraagzame en steeds katholiek gebleven Marcus van Vaernewijck het (geld)spel doorzag en afkeurde.

In Gent deden de antonieten ieder jaar op tweede paasdag eerst Sint-Pieters aan. De Gentse schepenen gingen 'zeer statelic ende solemnelelic' de proces-siegangers met het beeld tegemoet. Ze 'kwamen Sint-Antonius inhalen' zoals dat toen heette. De schepenen waren vergezeld door de 'balius van Ghendt ende van St. Pieters (h)eerlicheede, elc met zijn frissche cleeders an, ooc metten proost, prior ende monnicken van Sente Pieters abdie, met haer costelicke (koor)cappen'. Meerdere processies trokken mee en aan beide zijden van de straten deed het volk 'groote reverentie' waarbij 'sommighe simpel vraukins ende ander persoonen over haer knien vielen, bewijsende dees beelde zeer groote eere' (afb. 1). Dat kwam vooral, zo meende Marcus, omdat het beeld door zoveel grote heren, zo plechtig in gehaald werd. 'Nochtans en wast anders niet dan een haut of bloxkin waerinne ghesneden was totten schaudere' de afbeelding van 'eenen man met eenen baerde, naer de ghelijckenisse van den heilighen heremijt Sente Anthonis ende alzo daerup gheschildert ende chierlijck ghestoffeert'. Het beeld was op een vierkant 'troonkin' geplaatst waar belletjes aan hingen. Maar, zo schrijft Marcus, 'daer inne en was geen helichdom'. Het was niets dan 'bloot gheschildert haut'. Daarmee be-

Afb. 1. Pelgrimage en verering van een Onze-Lieve-Vrouwbeeld door Michiel Ostendorfer, tijdgenoot van Marcus. Deze propagandist van de protestantse denkbeelden bekeek de overdreven heiligenverering klaarblijkelijk met nog meer wantrouwen dan de katholiek gebleven van Vaernewijck: hij laat de vereerders in zwijm vallen (overgenomen uit: *Troubles religieux en Flandre et dans les Pays-Bas au XVIe siècle. Journal autographe de Marc van Vaernewijck*, vertaling H. Van Duysse, Gent, N. Heins, 1906., deel I, p. 542), 1897-1932, passim.

www.unionsandeman.be, zie de rubriek “over de club”.

doelde hij dat het beeld geen (per definitie) heilige relieken (overblijfselen) van de sint bevatte en dat men daar dus mee mocht doen wat men wilde. En dat was nogal wat.

De dienaars van Sint-Antonius verbleven vijf of zes dagen in de stad. In diverse kerken mochten ze binnen ‘om zeker offeranden vande devote lieden te innen’. Daarna werden ze weerom door de schepenen en andere notabelen processiegewijs weggeleid. De processiegangers trokken dan eerst nog met het beeld van Sint-Anthone naar de oude kerk van Heilig Kerst (toen nog naast de Sint-Baafs abdij bij de huidige Gandastraat). Het volk was zodanig ‘daerwaert met eenen zotten ijver ghedreven’ dat in het jaar 1497 de houten Sint-Baafsbrug instortte onder het gewicht van al dat volk, of door het meetrillen met de kadans van de stappers. Zeven en twintig mensen verdrongen. Marcus geeft op zijn typische wijze nog een detail aan: verschillende zwangere vrouwen vielen in het water, waaronder de moeder van Daneel Praet die als gevolg van de doorstane schrik zwakzinnig geboren werd.

‘Quade clossen’ onder de ‘Baveneers’ en sterke ‘Mudeneers, de vechters van de Mude’

Tot zover het ooggetuigenis, maar van Vaernewijck heeft er nog iets aan toe te voegen. Zijn verdere beschrijving geeft ons een idee van de excessen waartoe de volksdevotie in die tijd kon leiden. Als de processiegangers buiten de stadspoorten kwamen, staken ze de kop van de heilige in een lederen zak die ze ‘plegen... te weerpen oft schieten over de grachten ofte inde mande van eenen wagh te smacken’. In het verleden had men de gewoonte buiten de stadspoort een ‘ander spel mede te spelen’, want naast de eer die men het beeld beeweet, placht men ‘er mede te zotten ende te alven’ (gekken). Zodra men ‘buterpoorten quam up Sente Amantsbeerch, waren de Baveneers, alzo gheenaemt vanden cloostere van Ste Bavo, dat stont daer ’t nieu (later Spaans) casteel staet’ er op uit een robbertje te vechten.

De ‘jonghe ghezellen ende quade clossen die men daer vele plach te vinden’ en de ‘Mudeneers, dat waren de vechters vande Mude’, die volgens Marcus dikwijls het talrijkst en het sterkst waren, hielden ieder jaar ‘eenen camp up Ste Amantsbeerch jeghen (tegen) malcanderen’ om het beeld. Ze gingen mekaar zelfs met ‘blancke zweerden’ te lijf. Zo trokken en vochten ze om het beeld ‘ghelijck de katte de muus doet. Ze vielen en rolden vanden beerch van boven nedere’ samen met ‘de figure ofte beeldekin’. Dat rolde dan ‘ijwers (ergens) int zant ende die’t ghecrijghen conde en (die) daer die de quaetste, clouckste ende steercste waren, die liepen met de proije duere ende alzo nam de(e)s heijdensche raserie een (h)ende’. De groep die het buit te pakken kreeg

kon er mee in ‘eenen streeck weeghs, buten den lande medelopen ende schumen’ (schooien) om boter, eieren, ‘wusten’, vlees, vlas, enz. ‘dat zij vele ghecregen’.

‘Ziet hoe den duvel... zijn onkruut zaaien can’

Onze kroniekschrijver voegt er nog een stukje preek aan toe, iets wat de geestelijkheid zelf niet deed, zo schrijft hij. Wat er daar gebeurde moet de heilige meer ‘een walgen ende gruwen’ geweest zijn: ‘ziet hoe den duvel, onder een schijn van heiligheijt, zijn onkruut zaaien can: den eenen blinden leedde den anderen inden gracht’. Vaernewijck deelt verder nog mee dat dit gedoe verminderde of ophield na 1540, toen keizer Karel daar zijn dwangburcht liet bouwen. Weldra stonden trouwens heel andere troebelen te gebeuren. De protestantse reformatie en de katholieke contrareformatie lieten geen ruimte meer voor dit soort spelletjes. Het werd bloedige ernst.

Literatuur

- Devriese, L. (2017). Met de relieken van de heilige Amelberga van Gent naar Temse. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 15 nr. 3, p. 14-26.
- Lamont, K. (2005). *Het wereldbeeld van een zestiende-eeuwse Gentenaar. Marcus van Vaernewijck, een ideeën- en mentaliteitshistorische studie op basis van zijn kroniek Van die Beroerlicke Tijden*, Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Verhandelingen deel 30, pp. 365.
- van Vaernewyck, M. (1566-1568). *Van die beroerlicke Tyden in die Nederlanden en voornamelijk in Gendt* (Boek I, p. 63 in de uitgave door F. Vander Haeghen). Deze passage ontbreekt in de recent uitgegeven ontvleesde versie, die enkel de beeldenstorm van 1566 verhaalt (De Zutter, J., 2016. *Te triest om 't al te vertellen. Beeldenstorm in Gent*. Stad Gent en Snoeck, pp. 134).
- van Vaernewyck, M. (1568). *Spieghel der Nederlandscher audtheyt*, later heruitgegeven als *Historie van Belgis*. Boek 4, hoofdstuk 54.